

İlyas Əfəndiyev
SÖYÜDLÜ ARX

Yazıçının ilk romanıdır. Milli nəsrimizdə lirik-psixoloji təmayülün başlanğıcı hesab edilir. Əsərdə dostluq, azadlıq, birlik, zəhmətkeşlik kimi bəşəri dəyərlər kənd həyatının fonunda real təsvirlərlə və canlı dildə təqdim edilir. Dialoqlar təsirli ifadə tərzii, kəskinliyi və dramaturgiyası ilə seçilir. Roman nəşr olunan kimi oxucuların ürəyinə yol tapdı, sevildi və dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olundu.

İlyas Əfəndiyev SÖYÜDLÜ ARX
Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2024, 224 səh.

Janr: fiction/roman/sevgi
Ölçü: 145x210 mm
Cild: yumşaq
Çapa imzalandı: 28.12.2023

Nəşir: Şahbaz Xuduoğlu
Korrektor: Vüqar Babazadə
Texniki redaktor: Aygül Yelmarlı
Mətn dizaynı: Günay Seyidli
Qapaq dizaynı: Rafael Qasım
Çapçı: Sənan Bağırılı

Qanun Nəşriyyatı
İstanbul Copyright Awards-ın qalibi
Bakı, Azərbaycan, AZ1102, Tbilisi pros., 76
Tel.: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18
Mobil: (+994 55) 212-42-37
e-mail: info@qanun.az
www.qanun.az
www.fb.com/Qanunpublishing
www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN 978-9952-36-776-8

© Azərnəşr, 1964
© Qanun Nəşriyyatı, 2022; 2024

Mən Güney qışlaqdan çıxandan bəri həyatımın bu kədərli sərgüzəşti haqqında kimsəyə bir söz deməmişəm. Onu yüz dəfə gözümün qabağına gətirmişəm, yüz dəfə xatırlamışam, lakin heç kəsə heç nə söyləməmişəm. İndi o günlər bütün təfsilatı ilə xəyalımdan gəlib-keçir, hər şeyi o qədər aydın görüb hiss edirəm ki, elə bil bunlar hamısı dünən, srağagün baş vermişdir.

Teatr institutuna girəndən əvvəl də həmişə aktrisa olmaq xəyalı ilə yaşayırdım. İnstituta girəndən sonra isə bu arzu məni büsbütün öz hökmü altına aldı. Biz hər dəfə dram teatrının tamaşalarına gedib, hamının tanıdığı, sevdiyi məşhur aktrisanın oyununa baxanda, o gecə səhərə qədər özümü onun yerinə qoyaraq, min cür həyəcan keçirər, bəzən xəyalən ifa etdiyim rolun iztirabları ilə göz yaşı tökərdim.

Ümumi yataqxanada tək qaldığım zamanlar öz-özümə o qədər Gültəkin, Katerina, Ofelya olmuşdum ki, onların dər-dərini öz dərdim kimi hiss edirdim. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, hansı zamanda isə mən özüm Gültəkin və ya Dezdemonə olmuşam.

Buraxılış imtahanlarından bir neçə gün sonra bizi Mədəniyyət Nazirliyinə çağırdılar. Nazir özü bizi qəbul edərək kəndlərimizin incəsənət işçilərinə böyük ehtiyacı olduğunu, bir çox mədəniyyət

evlərinin ağzıbağlı qaldığını, hamımızın rayonlara getməli olacağımızı söylədikdə mən: “Əlvida, dram teatrı” deyə qüssə ilə düşündüm. Lakin elə bunun ardınca ürəyimdən başqa bir fikir də keçdi: “Nə olar, kəndə gedərəm. Mən nə zaman taleyimə qəzəblənmişəm ki...”

İnstitutumuzun direktoru nazirə müraciətlə:

– Bəlkə, – dedi, – Nuriyyəni burada saxlayıb, dram teatrına verəsiniz. İstedadlı gəncləri yetişdirmək lazımdır.

– Doğrudur, – deyə nazir təsdiq etdi, ancaq dram teatrında hələlik yer yoxdur.

Bununla da hər şey qurtardı.

Bir neçə gündən sonra mən Güney qışlaq adlı uzaq bir kəndə, mədəniyyət evinə təyinnamə alıb, şeylərimi yığışdırmaq üçün yataqxanaya gəldim.

Heç bir kəsim olmadığından, yayı da, qışı da institutun yataqxanasında yaşayırdım. Dərslər qurtarandan sonra hamı çıxıb yay istirahətinə gedər, bütün binada bir mən, bir də gözətçi Ələsgər dayı ilə arvadı Güllü xala qalardıq. Ələsgər dayı ilə Güllü xala əslən Kürdüstan dağlarından idilər. 1918-ci ildə iş üçün Bakıya gələrək, o vaxtdan, bizim yataqxanamız yerləşən binanın alt mərtəbəsində balaca bir otaqda yaşayırdılar. Binaya çox idarələr köçmüş, çox adamlar gəlib-getmiş, lakin Ələsgər dayı ilə Güllü xala nə yerlərini dəyişmişdilər, nə də həyat tərzlərini. Hələ indi də “gəlirix, gedirix” deyə kürd şivəsi ilə danışırdılar.

Ələsgər dayı özü ilə Kürdüstandan, kim bilir, hansı zamandan qalmış köhnə bir saz gətirmişdi. Hər axşam balaca nimdaş döşəkçənin üstündə oturub sazı dınqıldadar və həmişə də:

“Üzü bəri baxan dağlar,
Mənim sizdə nəyim qaldı?”

– sözləri ilə başlanan qədim bir mahnı oxuyardı. Hərdən axşamlar onlara gedib yüz dəfə eşitdiyim bu mahnıya qulaq asmağı xoş-

layardım. Mən də onlar kimi uzaq dağ kəndlərindən birində doğulmuşdum. Mənim də uşaqlığım uçurumlar, sıldırımlar arasında keçmişdi. Mən də o yerləri unuda bilmirdim. Görəsən, “üzü bəri baxan dağlar”da bizim nəyimiz qalmışdı...

Mənim də, onlar kimi, qohum-əqrəbam olmadığından, bir-birimizə üns salmışdıq. Onlar mənə öz qızları kimi baxırdılar. Nə bişirsəydilər, payımı saxlayardılar. Mən də onlara hörmət edər, əlimə bilet düşəndə kinoya, teatra aparardım. Daha başqa bir yaxşılığım dəyməzdi. Yeməyim, geyməyim hamısı institutdan aldığı təqaüdə baxırdı.

Ələsgər dayıgil mənim getməyimi biləndə çox kədərləndilər. İkisi də mənimlə vağzala gəldi, Ələsgər dayı gedib yolum üçün iki şüşə limonad aldı. Güllü xala balaca döşəkcə ilə balıncı açıb vaqonda mənə yer düzəltdi. Axırını zəng vurulanda, Ələsgər dayı əlimi sıxıb, “salamat ol, bala” dedi. Güllü xala isə, boynumu qucaqlayıb üzümdən öpəndə özünü saxlaya bilməyib ağladı.

– Bizi yaddan çıxarma, – dedi. – Vaxtın olsa, kağızdan-zaddan yaz.

Qatar yola düşdü. Mən heç bir zaman ağlamamışam. Heç bir zaman öz taleyimdən inciməmişəm. Lakin heç bir zaman özümü indiki kimi yalqız hiss etməmişdim. Heç zaman qəm-qüссə indiki qədər ürəyimi sıxmamışdı. İnstitutda oxuduğum zaman gələcək, yəqin ki, hələ çox uzaq olduğu üçün məni qorxutmurdu. Gəncliyin qəribə xəyalları mənə şirin vədlər verirdi. İndi isə, hər şey çox aydın və sadə idi. Mən bütün arzularıma həmişəlik vida edib, adi bir kənd klubunda işləməyə gedirdim. Arxada qalan bu böyük şəhərə mən vaxtilə necə səssiz-səmirsiz gəlmişdimsə, indi də bu şəhərdən eləcə səssiz-səmirsiz çıxıb gedirdim. Mənim gəlişim kimsəni maraqlandırmadığı kimi, gedişim də qoca Ələsgər dayı ilə Güllü xaladan başqa heç kəsi mükəddər etmədi.

Mənim düşdüyüm stansiya balaca bir yer idi. Orada-burada tək-tək elektrik çırağı yanırdı. Avqustun ortaları olduğundan ha-

va çox isti idi. Stansiya binasının qabağında bir avtobus dayanmışdı. Yaxınlaşıb içindəki adamlardan, onun haraya gedəcəyini soruşdum.

– Sovxoza, – deyə pəncərənin qabağında oturmuş bir qadın cavab verdi.

Sonra soruşdu:

– Siz hara gedəcəksiniz?

– Güney qışlağa!..

Bu avtobus elə Güney qışlağın böyründən keçir. Gedin tez bilet alın.

Tələsik stansiya binasına girib kassanın qabağına getdim. Lakin redikülümü açanda yerimdə donub qaldım. Bütün var-yoxum üç yüz manat yox olmuşdu. “Bəlkə, səhv eləyib çamadanı qoymuşam” deyə tələsik çamadanı açıb, paltarlarımın arasını axtardım. Yox idi. Demək, ya Bakıda bilet alanda, ya da haradasa yaylıq çıxaranda salıb itirmişdim. Kassanın qabağında dayanmış üç kişi və bir qadın mənə baxırdı.

– Nə olub? Nə itirmisən, bacı? – deyə kişilərdən biri soruşdu.

Mən lap uşaqlıqdan öz zəiflik və ya kədərimi başqalarının bil-məsini xoşlamıram. Ona görə də:

– Heç bir şey olmayıb, – deyə soyuqqanlıqla cavab verdim. – Bir məktub vardı, deyəsən, evdə qoyub gəlmişəm.

Çamadanla bağlamamı götürüb tez bayıra çıxdım.

Hara getdiyimi bilmədən irəliləyir və “nə olub?” deyə öz-özümü məzəmmət edirdim: “Heç o boyda ümidini itirdin, ağlamadın, indi puldan ötrü ağlayacaqsan?” İçərimdən gələn başqa bir səs bu yad yerdə pulsuz-pənəhsiz bir qız olduğumu amansız sərtliklə mənə xatırladır, “İndi nə edəcəksən? Kəndə necə gedib çıxacaqsan? Maaşını alana qədər kimdən çörək pulu istəyəcəksən?” deyə dalbadal soruşurdu. Avtobus siqnal verərək yanımdan keçdi. Ay işığında ağaran şoseni tutub, yoluma davam etdim.

Buradan Güney qışlağa neçə kilometr olduğunu bilmirdim. Lakin bütün gücümü, cəsarətimi toplayıb gedirdim. İndi çöldə xəfif meh əsdiyi üçün hava bayaqkı qədər bürkü deyildi. Göz işlədikcə, uzaqlarda yüngül göyümtül dumana bürünmüş kimi görünən dağların yamaclarında topa-topa işıqlar sayrışırdı. Xoş sükut içində yalnız cırcıramaların aramsız, yeknəsəq səsi eşidilirdi.

Bir əlimdə çamadan, bir əlimdə balaca bağlama irəliləyirdim. Bu aydınlıq çöllərin mehriban sükunəti, mavi üfüqlərdə itən genişliyi indi mənə anlaşılmaz bir təsəlli, məchul bir ümid təlqin edirdi.

Ara-sıra dayanıb nəfəsimi dərib yenə də yoluma davam edirdim. Çamadanda kitab-dəftər çox olduğundan, qolum ağrıyırdı.

Kilometrləri göstərən on dördüncü ağacı sayanda, daha ayaqlarımın sözümə baxmadığını hiss edərək, yolun kənarına çəkildim. Əlimdəkiləri yerə qoyub, çamadanın üstündə oturdum. Elə bu anda yanımdakı iri böyütkən kolundan bir tülkü çıxaraq düzlərə sarı götürüldü. Bərk qorxmağıma baxmayaraq, heyvanın bu mavi nur dənizi içində necə qeyb olduğuna heyranlıqla tamaşa edirdim. Birdən bu kiçik hadisə nə üçünsə xəyalımı çəkib insanların hələ Yer üzündə yaşamadığı zamanlara apardı. Bu geniş çöllər, bu nəhayətsiz sükut, bu munis aydınlıq onda da var idi, indi də var. Biz insanlar dünyaya nə üçün gəldik? Təbiətin bu əbədi ahənginə nə əlavə etdik? İndi mənim çəkdiyim bu əziyyət, bu iztirab nə üçündür? Əgər mən olmasaydım, bu gözəl gecə nə itirərdi?

Əsəbləri pozulmuş adamlar qorxulu yuxular görənlər kimi, bu bədbin fikirlərin də mənim düşdüyüm çətin vəziyyətdən doğduğunu bilirdim. Lakin, bununla belə, onların axınına uymaqdan anlaşılmaz bir zövq, bir rahatlıq duyurdum. Hətta, bu anda ölümün özü də mənə şirin yuxu kimi görünürdü. Mənə elə gəlirdi ki, dünyada zaman, məkan deyilən şey yoxdur, bizim ağılımızın dərk edə bilməyəcəyi əbədi bir boşluq, bir intəhasızlıq var. Uzaqdan gələn motor səsi eşitdim. Öz həmcinsim olan insan məni yenidən həqiqi həyata səslədi. Ay işığına qarşı əlimi gözümün üstünə qoyaraq

diqqətlə baxanda gümüşü toran içindən bir motosiklin çıxdığını gördüm. Onun üstündəki adam, mənə görəndə maşını saxlayıb, yerə düşdü və bir əli rolda olduğu halda:

– Niyə burada oturmusunuz, bacı? – deyə təəccüblə soruşdu.

Mən onun səsini eşidib, Ay işığında şəvə kimi parlayan iri, qara gözlərini görərkən diksindim: “Ax, leytenant... Mənim cavan leytenantım, sen haradan gəlib çıxdın? Yoxsa bu, yuxudur?”

O, motosiklin dayağını salıb, mənə bir az da yaxın gəldi:

– Niyə dinmirsiniz? Yoxsa sizə bir şey olub?

“Ax, leytenant, böyütkən kolu üzümə kölgə saldığı üçünmü mənə tanıya bilmirsən? Yoxsa mən o qədər dəyişilmişəm, o qədər xarab olmuşam ki...”

– Mənə heç bir şey olmayıb. Dincimi alıram, deyə, nəhayət, dilləndim.

– Hara gedirsiniz?

– Güney qışlağa...

– Bəs piyada nə üçün?..

– Avtobusa çata bilmədim.

“Nə üçün sənə yalan deyirəm? Nə üçün həqiqəti söyləmirəm?”

– Nahaq yerə piyada gəlmisiniz, – dedi. – Stansiyadan Güney qışlağa otuz kilometrdir. Tərkimdə otura bilərsiniz?

O, papiros çıxartdı, kibritin sarımtıl alovu onun üzündə titrədi.

“Gərək ki, sən onda papiros çəkmirdin. O zaman sən bu nazik qara bığların da yox idi. Çöhrən də indiki qədər arıq, solğun deyildi”.

– Tərkimdə otura bilərsinizmi? – deyə, o, sualını təkrar etdi.

– Otura bilərəm. Ancaq qorxuram sizə əziyyət ola.

– Nə əziyyət... Gecə vaxtı bu çölün ortasında qalmayacaqsınız ki. Şeylərinizi verin bura.

Mən yalnız indi ayağa durmaq lazım olduğunu dərk etdim, qalxıb motosiklə yanaşdım. O, papirosunu tullayıb toqqasını açdı, çamadanla bağlamını bir-birinə çal-keçir edərək, cəld hərəkətlə

götürüb motosiklin üstünə aşırıdı. Sonra motosiklə minib üzünü mənə tutdu:

– Gəlin əyləşin!

“Sən o zaman belə sərt, belə amiranə danışmazdın.”

Mən qalxıb onun tərəfində oturdum.

– Bərk tutun, maşın çuxura-zada düşəndə qorxmayın.

– Qorxmaram.

Yola düşdük. Mən onun nazik belindən bərk-bərk yapışmışdım. Ay işığında onun qara qıvrım saçlarını küləyin necə oynatdığına tamaşa edirdim.

O, daim qabağa baxaraq sürürdü. Mən ona olan bu yaxınlığımın səadəti ilə sərməst idim. Bir dəfə maşın nəyin isə üzərindən tullanaraq bizi bərk silkələdikdə, dodaqlarım onun kürəyinə toxundu...

Mən istərdim ki, bu yol uzansın, uzansın. Biz əbədi olaraq elə beləcə gedək...

Lakin biz, tezliklə Ay işığında gümüşü rəngə çalan söyüdlərin altı ilə səssiz-səmirsiz axaraq, sanki qurbağaların hay-küyünü dinləyən arxa çatıb körpünü keçdik. Burdan o yana kənd başlayırdı. O, motosiklin sürətini azaldaraq, geriyyə çevrilmədən soruşdu:

– Kimin evinə gedəcəksiniz?

– Bilmirəm, deyə təqsirkar ifadə ilə cavab verdim. – Mən bura birinci dəfə gəlirəm.

O, elektrik fənərləri ilə işıqlanmış küçənin ortasında motosikli saxladı və biz düşəndən sonra:

– Görünür, – dedi, – siz bura iş üçün gəlmisiniz?

Mən anlaşılmaz qorxu içində onun baxışlarından qaçaraq:

– Bəli, mədəniyyət evində işləməyə gəlmişəm, – deyə cavab verdim.

Lakin onun mənə çox diqqətlə nəzər saldığını hiss edərək, qeyri-ixtiyari başımı qaldırırdıqda:

– Siz Nuriyyə deyilsiniz? – deyə heyərlə soruşdu.

– Deyəsən, özüdür.

– Bəs niyə bayaqdan tanışlıq vermirdiniz?

Dinmədim. Ağlayacağımdan qorxduğum üçün dinmədim. O mənim buza dönmüş soyuq əlimdən tutub:

– Bu nə qərribə təsadüfdür, Nuriyyə, – deyə pıçıldadı. – Siz hara, bura hara?

Mən onun Ay işığında qara kölgə ilə haşiyələnmiş gözlərinə baxaraq əlimi iri, cod və gözəl əlindən çəkmədən susurdum.

– Siz məni yolda görəndə tanıdınız?

“Bəli” mənasında başımı tərpətdim. O, dərindən nəfəs alaraq, əlimi buraxdı.

– Yaxşı, indi siz dincəlməlisiniz, – dedi. – Gedək.

Biz yavaş addımlarla irəliləyib, qalın bağla əhatə olunmuş bir evin darvazasında dayandıq.

– Bura kolxoz sədrinin evidir, deyə o, astadan izah etdi. – Özü də, arvadı da çox yaxşı adamlardır. Hələlik ev-zad düzəldənəcən burada qalarsınız.

O, darvazanı döydü. Evdən kişi səsi soruşdu:

– Kimdir?

– Mənəm, Nəriman əmi.

Çox çəkmədi ki, ayaq səsləri eşidildi. Sonra darvazanın balaca qapısı cırıltı ilə açıldı. Nəriman əmi qəddini əyərək papaqsız, qırxıq başını uzadıb bizə baxdı və məni görcək dərhal bayıra çıxaraq:

– Xoş gəlmisiniz, – deyə əl verdi.

Darvazanın baş tərəfinə vurulmuş elektrik çırağı onun üzünü işıqlandırmışdı. Bu, ucaboylu, yoğun bir kişi idi. Ucları altdan yuxarı burulmuş qumral bığları onun tərtemiz tərəş edilmiş qırmızı yanaqlı çöhrəsinə gümrah və cəsur görkəm verirdi. Sonradan öyrəndiyimə görə, yaşı altmışı ötmüşdü, lakin ona əlindən artıq yaş vermək olmazdı. Ayaqlarında uzunboğaz çəkmə, əynində sürməyi yun parçadan köynək-şalvar var idi. Belini enli qayışla qıs-qıvraq bağlamışdı.

Məni başdan-ayağa süzərək:

– Buyurun içəri, – dedi və çamadanımı oğlandan aldı.

Biz motosikli bayırda qoyub, bağçaya girdik və ağacların arası ilə gedib böyük kürsülü evin eyvanına çıxdıq.

Əynində güllü xalat, başında ağ haşiyəli bənövüş kəlağayı, qırx beş-qırx altı yaşlarında balacaboy, yumru bir qadın qabağımıza yeri-yerək mənə “xoş gəldin” elədi. Sonra qolumdan tutub, çəhrayı abajurlu elektrik çırağının altına qoyulmuş ağ örtüklü stola tərəf çəkdi:

– Gəlin əyləşin.

– Murad, bacıqızı hansı qohumlardandır? – deyə Nəriman əmi soruşdu.

– Nuriyyə xanım mədəniyyət evində işləməyə gəlib.

– Yoxsa bacıqızı artistdir?

Murad, Nəriman əmiyə cavab verməyərək, mənə baxdı.

– Bəli, artistəm, – dedim və Muradın baxışlarındakı təəccübü hiss edərək, daha ciddi görkəm aldım.

– Ay, bir də xoş gəlmisən, deyə Nəriman əmi nəşə ilə səsləndi.

– Neçə dəfə zəng eləyib nazirə demişdim. Əşi, o boyda mədəniyyət sarayı tikdirmişik, qalıb ağzı bağlı... Hə, deməli, artistsən. Çox gözəl, çox gözəl...

Murad zarafatyana onu məzəmmət elədi:

– Nazirə zəng vurub artist istəyirsən, amma artistin qabağına bir maşın da göndərmirsən. Nuriyyə xanım stansiyadan pay-piyada gəlirdi. (Nə üçün o mənə xanım deyirdi? Nə üçün sadəcə adımı söyləməirdi.)

– Təqsir özündə olub, bir teleqramdan-zaddan vursaydı, nəinki stansiyaya, lap Bakıya maşın göndərərdim.

– Sağ olun, elə göndərmişkən varsınız, – dedim.

– Bakıda hansı teatrda işləyirdin?

– İşləməirdim, oxuyurdum. Bu il teatr institutunu qurtarmışam.